

AȘEZĂRI, OCUPAȚII ȘI ARHITECTURĂ POPULARĂ DE PE VALEA TIMIȘULUI (CARAȘ-SEVERIN)

Vom încerca să prezentăm în cele ce urmează câteva aspecte legate de așezările, ocupațiile și arhitectura populară românească de pe cursul superior al văii Timișului¹.

Satele cercetate de noi — Bolvașnița, Buchin, Ilova, Poiana, Prisian, Valea Timișului și Vîrciorova — sînt situate în depresiunea intramontană din partea de nord-est a județului Caraș-Severin (fig. 1), mărginită de Munții Țarcului și de cei ai Semenicului, cu ieșire spre Cîmpia Banatului prin coridorul Luncii Timișului. Geomorfologic, așezările sînt situate în Lunca Timișului, unde suprafețe mai mari au satele Buchin, Poiana, Prisian, Valea Timișului, și pe dealurile piemontane, satele Bolvașnița, Ilova și Vîrciorova.

Condițiile prielnice oferite de natură așezărilor omenești (dealurile cu pante line și lunca Timișului unde se poate practica agricultura, pășuni și fînațe întinse pentru creșterea animalelor, izvoare de apă numeroase — pinza freatică se găsește la 2—4 m adîncime — materiale de construcție din întinsele păduri și din albiile riurilor) au făcut ca regiunea să fie locuită din cele mai vechi timpuri. Descop-

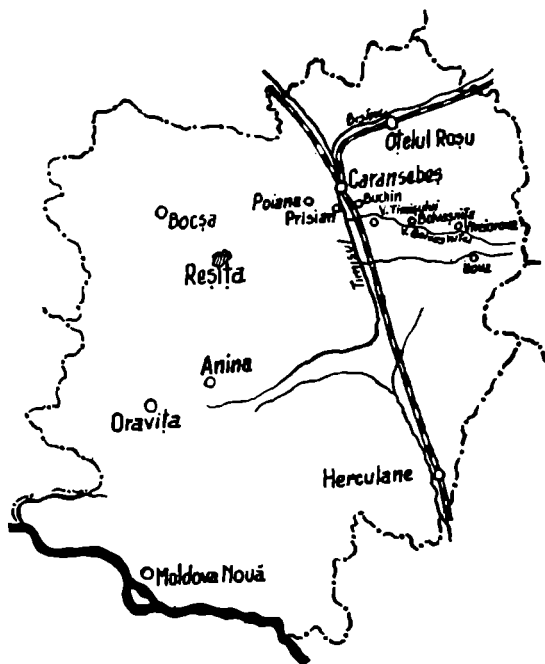

Fig. 1. Județul Caraș-Severin

¹ Aceste aspecte au fost constatate cu ocazia cercetărilor de teren efectuate în cadrul cursului de perfecționare organizat la Caransebeș, în toamna anului 1971. Mulțumim și pe această cale d-nei Lia Babeș pentru ajutorul și sfaturile prețioase.

ririle arheologice întimplătoare, toponimia, tradiția populară atestă prezența omului de-a lungul veacurilor în această regiune, prezență concretizată într-un continuu proces de umanizare a naturii, ale cărei urme se mai văd și azi în vetrele satelor bătrâne cu „morminții“ lor părăsiți la poruncă², în numeroasele moșii presărate pe hotarul satelor.

I. AȘEZĂRI

În determinarea formei așezărilor umane, în studierea răspîndirii și grupării lor sub formă de sate și a modului de așezare a gospodăriilor într-un sat, trebuie să ținem seama de factorii de natură economică, istorică, geografică și etnică, ce au acționat asupra lor de-a lungul veacurilor.

Factorii economici sînt cei mai importanți, ei determinînd structura așezărilor, forma gospodăriilor, numărul și felul clădirilor accesorii³. Zonele în care viața agricolă are o preponderență relativă asupra celei păstorești vor fi caracterizate de așezări adunate, cu o netă diferențiere între proprietatea intravilană și cea extravilană, cu gospodării dese în care casele, grajdurile, șurile, hambarele sînt în cadrul curților, spre deosebire de cele preponderent pastorale, cu așezări risipite în care vatra satului nu e delimitată de restul hotarului, ea acoperind întreg hotarul⁴ și confundîndu-se cu el, cu gospodăriile sau grupurile de gospodării la mari distanțe unele de altele. Între aceste două extreme se găsesc așezările răsfirate, caracteristice zonelor de tranziție, în care vatra satului e delimitată în cadrul hotarului, dar în ea pe lîngă curte și grădină putîndu-se întîlni și terenuri agricole cultivate.

Fiînd așezate într-o zonă de dealuri cu pante line și văi relativ largi, dominate de Muntele Mic, în care predomină pămînturile argiloase galben-cafenii slab productive, cea mai mare parte a hotarului așezărilor cercetate este ocupată de finețe și pășuni⁵. Făcînd abstracție de suprafața mare ocupată de pădurile de fag și stejar — „de cade pădurea pe noi“, cum plastic se exprima un bătrîn din Virciorova — dată fiind apropierea muntelui, peste 94% din suprafața hotarului satelor este ocupată de finețe și pășuni și abia 1,7% este teren arabil⁶. Suprafața mare de

² Romulus Vuia, *Satul românesc din Transilvania și Banat. Studiu antropogeografic*, Cluj, 1945, p. 9; Antoniu Marchescu, *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere*, Caransebeș, 1941, p. 125.

³ Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 9.

⁴ *Ibidem*, p. 13.

⁵ În proiectul de sistematizare al localității Borlova găsim următoarele date: suprafața totală: 8920 ha; arabil: 730 ha; pășune: 2092 ha; finețe: 1124 ha; păduri: 4429 ha; livezi: 343 ha; teren neproductiv: 204 ha.

⁶ Cf. Proiectul de sistematizare.

pășuni, depărtarea arăturilor de vatra satului, productivitatea redusă a pământului au determinat existența a două feluri de așezări: sezoniere și permanente. Așezările sezoniere constituie un mijloc de stăpânire și exploatare a zonelor înalte și au funcții mixte: agricole și păstorești (sălașe) sau numai păstorești (stînile).

Sălașele sînt anexe economice ale gospodăriilor din sat, ridicate de obicei în mijlocul unei proprietăți mai mari cu scopul de a exploata mai bine proprietatea extravilană. Deși prin forma și răspîndirea lor sălașele seamănă cu gospodăriile din cadrul așezărilor risipite, ele nu sînt astfel de așezări, deoarece satul reprezintă totalitatea gospodăriilor din cadrul vetrei satului, iar forma sau mărimea acestuia nu se schimbă prin apariția sau dispariția unor sălașe⁷. Sălașele nu pot exista independent de gospodăriile din sat, care pot avea în hotar chiar mai multe sălașe sau de loc. La întemeierea unei gospodării noi, nucleul de bază se găsește în vatra satului și abia după aceea, dacă are posibilități materiale, respectivul își construiește sălașul în cîmp. În timpul verii, în sat nu rămîn decît bătrînii și copiii ce nu pot fi folosiți la munca cîmpului, restul familiei găsindu-se la sălaș de unde nu coboară decît duminica și în sărbători. La sălașe se adună furajele ce vor fi consumate de animale iarna și-n unele cazuri chiar și proviziile. Sălașele construite în locuri mai greu accesibile vor fi locuite de către cineva și iarna pentru a avea grijă de animale. În cazul gospodăriilor cu mai multe sălașe, consumarea furajelor se face prin mutarea animalelor pe timpul iernii dintr-un loc într-altul. De obicei sînt construite mai multe sălașe apropiate, încît pe timp de iarnă o singură persoană le poate supraveghea pe toate. Supravegherea se face prin rotație mai ales de către cei bătrîni. În cadrul sălașului, curtea — oborul — este îngrădită, dar se întîlnesc cazuri cînd întreg sălașul este îngrădit. Construcțiile sînt dispuse în formă de pătrat în jurul oborului (fig. 2), cu deschideri puține spre exterior. Sălașele mai nou construite din cărămidă seamănă foarte mult cu o gospodărie cu ocol întărit. Dintre construcțiile sălașului cele mai importante sînt grajdul și șura, ceea ce subliniază funcția lui economică.

Stînile sînt așezări temporare de înălțime cu funcții păstorești (fig. 3). Ele cuprind atît stîna propriu-zisă (locuința ciobanului și locul unde se prepară hrana), cit și staulul oilor. Stînile sînt transmisibile și sînt locuite numai pe timpul verii.

Așezările permanente — satele — fac parte din cadrul așezărilor adunate de-a lungul drumului. În formarea acestui tip de așezări factorul istoric a avut un rol important. Făcînd parte din așezările situate de-a lungul frontierei de sud a Transilvaniei, pentru apărarea acesteia o comisie întrunită la Timișoara, la 21 octombrie 1767, propune un număr de comune, printre care Ilova și Vîrciorova, pentru înființarea

⁷ Vasile Tulescu, *Românii din Banat și raporturile lor cu populația alogenă*, II, în *Buletinul Societății regale române de geografie* tom. LXI, 1942, p. 218; Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 27.

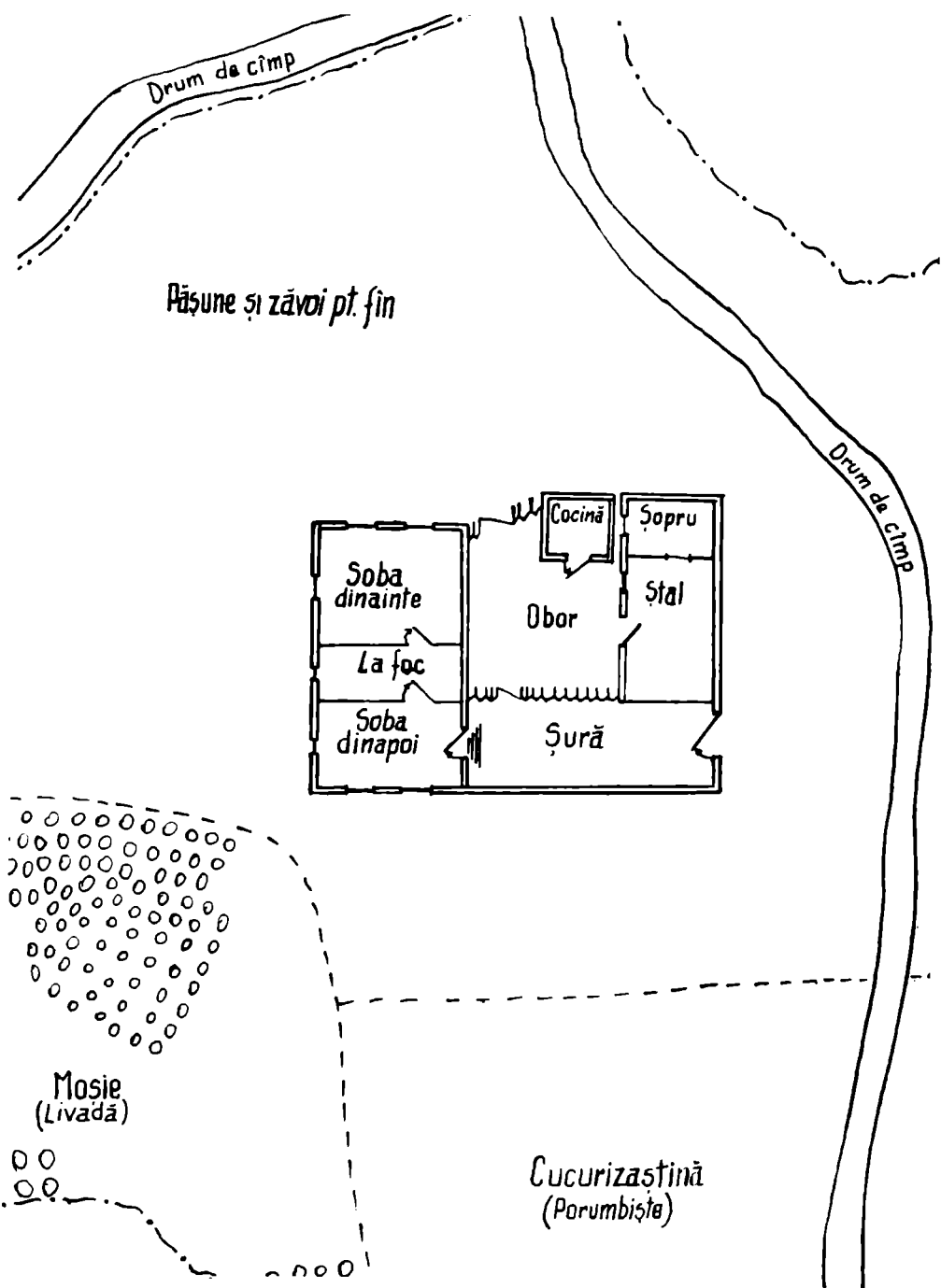

Fig. 2. Plan de sălaș. Vîrciorova.

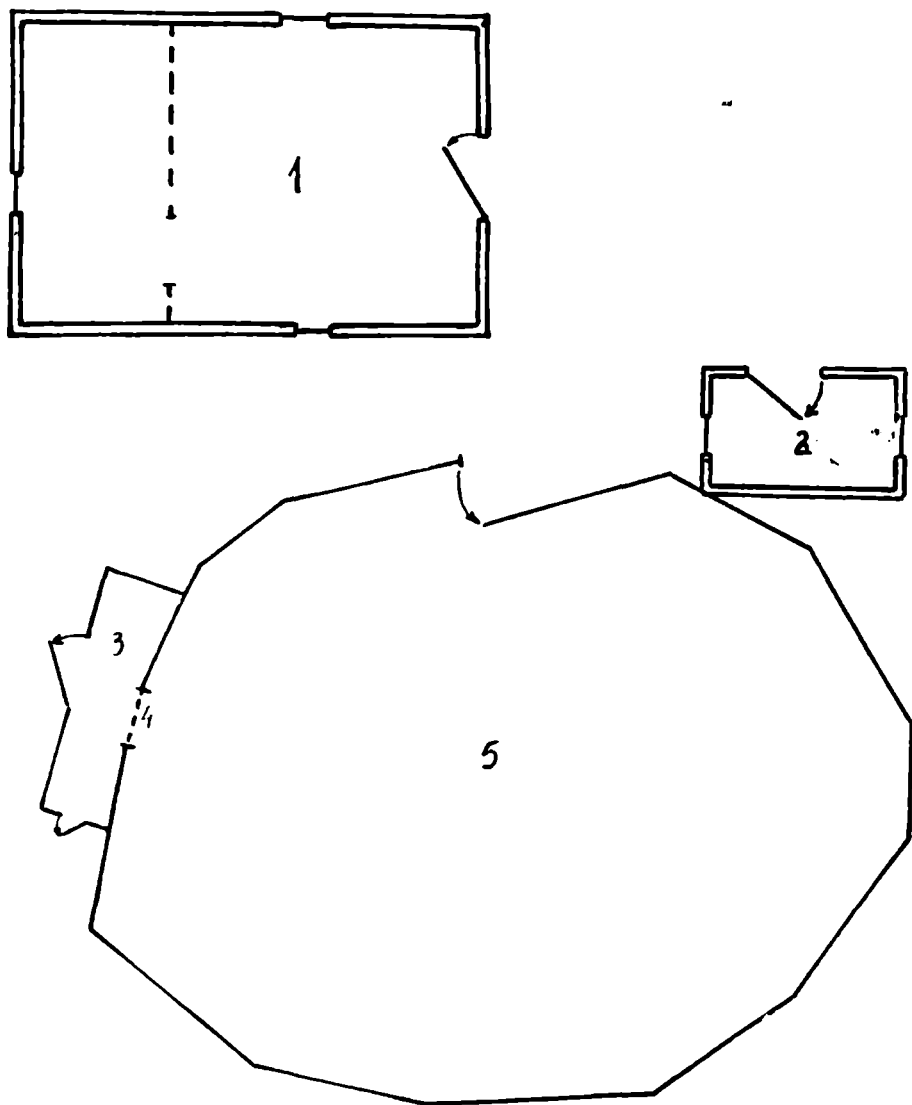

Fig. 3. Plan de stină. 1. Clădirea stinii. 2. Plasă. 3. Șoprul strungii. 4. Strunga. 5. Staul.

unui confiniu militar⁸. Întrucât distanța dintre comune și posturile de apărare era prea mare, viitorul împărat, Iosif al II-lea, dă dispoziții locotenent-colonelului baron Paul Dimic von Papilla să organizeze un bata-

⁸ Antoniu Marchescu, *op. cit.*, p. 59.

lion românesc în Banat, care să completeze lanțul confinar de-a lungul frontierei de sud a imperiului. Locuitorii satelor aveau posibilitatea de a alege între a fi „supuși camerali“, în care situație după stringerea recoltei și după ce li se comunica noul loc de așezare, urmau să părăsească așezările și să se mute — fiind despăgubiți — în locul lor fiind aduși coloniști⁹, și a fi „cadre militare“, în care caz rămăneau pe loc, primind unele avantaje¹⁰. Von Papilla convoacă cnejii satelor la Caransebeș, unde aceștia optează pentru varianta din urmă. În cursul anilor 1769—1773 ia ființă Batalionul românesc de la Jupalnic, compus din patru companii, dintre care una își avea reședința la Ilova, cu misiunea de a asigura cu cei 244 oameni paza celor 50 de posturi¹¹. Cele 35 de sate ale confiniului s-au dovedit insuficiente scopului urmărit, din care cauză în 1774, după ce se mai adaugă acestuia, din dispoziția lui Iosif al II-lea, o serie de sate printre care și Valea Timișului, se unește Batalionul român cu cel iliric sub denumirea de Regimentul valaho — iliric cu sediul la Caransebeș. Compania de gardă a regimentului își avea sediul la Valea Timișului. În anul 1783 regimentul mai primește satele Buchin, Poiana și Prisian, fiind organizat în 16 companii, din care una își avea sediul la Valea Timișului, cuprinzând 11 sate cu 625 oameni buni de slujbă și 375 semivalizi, iar alta la Ilova, cuprinzând 8 sate cu 816 oameni buni de slujbă și 233 semivalizi¹². Interesele comunei grănicerești erau prezentate de bătrînii aleși din rîndul gospodarilor și confirmați de comandantul de companie. Cei aleși trebuiau să aibă trecutul nepătat și să știe carte. În fiecare comună funcționa cîte un comandant al pieții, care transmitea ordinele ce n-au putut fi comunicate bătrînilor la raportul companiei. Ordinele se transmiteau duminica sau în sărbători, în fața biroului comendurii sau în piață. Regimentul valaho-iliric în 1838 devine valaho-bănățean, iar în 1848 româno-bănățean. O statistică din 1836 ne dă componența regimentului după religii: 283.383 ortodocși; 4.800 romano-catolici; 145 evanghelici; 132 reformați¹³.

Pentru o mai bună supraveghere a comunelor grănicerești, autoritățile habsburgice, prin măsuri administrative, au determinat pe locuitori să-și părăsească așezările răsfirate pe hotarul satelor și să-și întemeieze așezări adunate de-a lungul drumului. Desigur acest lucru a determinat împotrivirea locuitorilor¹⁴, dar pînă la urmă măsurile administrative au fost mai tari, iar locuitorii siliți să-și părăsească vechile vetre de sat și să-și întemeieze altele.

⁹ *Ibidem*, p. 77.

¹⁰ „Regimentele de graniță lărgeau cercul românilor liberi, grănicierul fiind un om cu economie proprie, obligat la serviciul militar în schimbul scutirii de alte servicii publice sau de sarcini iobăgești” (cf. *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 516.)

¹¹ Antoniu Marchescu, *op. cit.*, p. 78.

¹² *Ibidem*, p. 82.

¹³ Ștefan Manciu, *Regimentele grănicerești din Ardeal și Banat*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, 1930, p. 440.

¹⁴ *Istoria României*, vol. III, Buc., 1964, p. 520.

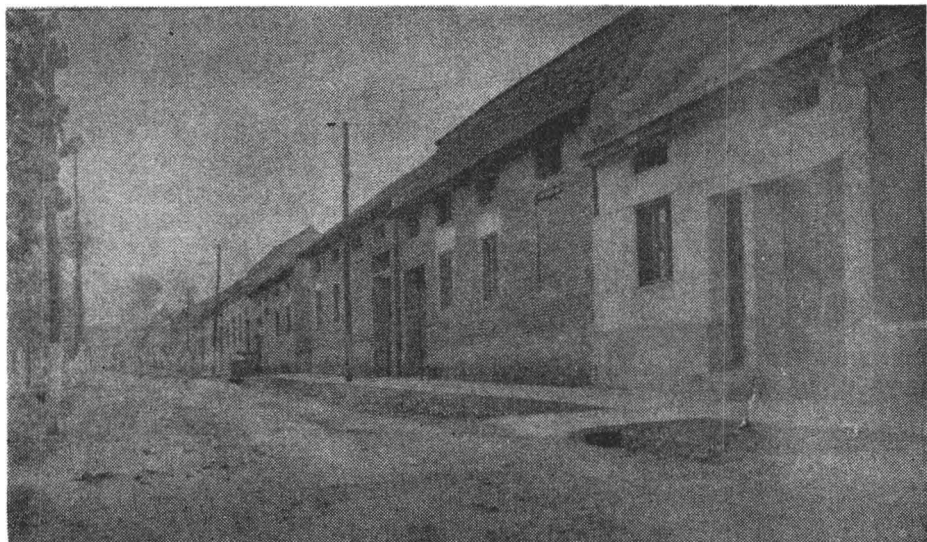

Fig. 4. Bolvașnița, sat de-a lungul drumului.

Sub influența factorului geografic, așezările de-a lungul drumului au luat mai multe forme: a. așezări mici cu case dese așezate de-a lungul unei ulițe scurte și drepte (Bolvașnița¹⁵ — fig. 4, Ilova și Prisian); b. așezări în formă de scară, cu ulițe paralele legate între ele prin ulicioare scurte perpendiculare (Valea Timișului și Buchin); c. așezări cu casele de-a lungul unei ulițe lungi și ondulate ce urmărește linia apei, cu ramificații scurte (Virciorova).

În cadrul acestor așezări proprietatea gospodariilor se împarte în două: intravilanul — proprietatea din cadrul vetrei satului — și extravilanul — proprietatea din cadrul hotarului.

Intravilanul — plăturile — are formă dreptunghiulară, de dimensiuni relativ mici, este transmisibil și divizibil, dar dimensiunile lui nu permit decât în cazuri extreme o împărțire a lui între urmași. Sporul natural în general redus, +4,12 la 1000 locuitori în 10 ani¹⁶, nu creează probleme legate de spațiu pentru întemeierea de noi gospodării. Pentru cei care n-au avut plăț în vatra satului Valea Timișului, obștea satului a hotărât cedarea unei părți din izlaz pentru formarea unei noi ulițe — ulița a treia¹⁷. Plățul e compus din obor și grădină. Oborul — curtea — are dimensiuni mici și o formă dreptunghiulară pentru gospodăriile cu construcții mai vechi sau pătrată pentru cele mai noi. La acestea din urmă oborul este mărginit din toate părțile de construcții sau garduri de cără-

¹⁵ Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 68.

¹⁶ Vezi nota 5.

¹⁷ Inf. Izverceanu Lazăr, Valea Timișului, nr. 76.

midă înalte, transformându-se în ocol închis (fig. 6). Grădina serveşte pentru cultivarea legumelor şi depozitarea furajelor pentru iarnă. La construcţiile noi, grădina se transformă într-o a doua curte, aici fiind coteţele de porci şi alte construcţii anexe. La unele gospodării, mai ales la cele din Valea Timişului, în fundul grădinii se află o poartă „uşa din fundoanele grădinii” — pentru accesul carelor cu furaje.

Proprietatea extravilană se compune din moşie, ţarină, livadă şi fineţe. Moşia este locul din hotarul satului cultivat cu pomi fructiferi, printre care se face fin. Ea este variabilă ca mărime şi se găseşte la fiecare gospodărie. Apariţia ei a fost determinată de teritoriul redus ocupat de grădină în cadrul vetrei satului. Țarina este terenul agricol cultivabil şi se găseşte în apropierea sălaşului, iar livada este partea din hotar unde se face fin. În afară de acestea, în cadrul hotarului satului se mai găseşte izlazul — proprietatea comună a întregului sat — ce servea drept păşune pentru animale. Păşune mai aveau la munte, unde se Țineau vara animalele.

II. OCUPAȚII

Ocupația de bază a locuitorilor acestor aşezări este agricultura şi creşterea vitelor. Dată fiind suprafața redusă ocupată de terenurile arabile şi mai ales productivitatea redusă a pământului, a existat o preocupare permanentă pentru ridicarea acesteia atât prin îngrășarea lui, cât şi prin practicarea unui sistem de agricultură adecvat. Îngrășarea pământului se face cu bălegar de grajd sau cu oile. Pentru că terenurile agricole erau departe de vatra satului şi era greu de cărat gunoiul din sat, gospodarii şi-au făcut sălase unde se adunau şi se consumau furajele şi de unde era mai uşor de cărat bălegarul. Cu oile se îngrăşa pământul toamna, după ce coborau din munte şi primăvara, înainte de urcatul la munte. De la 8 septembrie până la 27 octombrie nopţile de gunoi sînt ale proprietarului stinei, care fie că îşi îngrăşa pământul lui, fie că vindea gunoiul. După 27 octombrie, fiecare gospodar îşi gunoia pământul său din apropierea sălaşului. Pentru aceasta îşi făcea staul unde Ținea noaptea oile. Staulul se face numai pe iarbă, pentru că în arătură se face „imală” (noroi). Oile dormeau 2—3 nopţi în acelaşi loc, pînă ce se noroia, după care se mutau în alt loc.

Ca sistem de cultură s-a utilizat sistemul de Țelină. Pământul era cultivat 3—4 ani în funcție de productivitate, după care era lăsat Țelină alți 3—4 ani şi luat altul în cultură. Acest sistem nu era aplicat pe întreaga întindere a hotarului o dată, fiecare proprietar îl aplica în funcție de necesitățile şi de posibilitățile lui. Acest lucru face ca hotarul să apară ca o adevărată tablă de şah, în care pe lângă locurile semănate cu griu se găsesc cele cu porumb sau Țelina. Țarina se oprește la Sf. Gheorghe

(23 aprilie pînă la Vinerea mare (14 octombrie), perioadă în care vitele nu au voie să pășuneze în hotar. Lipsa unui sistem unitar de cultură pentru întreg hotarul face imposibilă îngrășarea pămîntului cu oile în această perioadă, dar asigură, cu rezultate modeste bineînțeles, folosirea intensivă a acestuia.

Principalele plante cultivate sînt porumbul, grîul, cartofii și secara. Porumbul ocupă locul principal în cultură, el servind drept hrană atît pentru oameni cît și pentru animale. El se seamănă primăvara sub brazdă, ca să nu înghețe și se sapă de două ori. Printre porumb se seamănă duleții — bostanii și fasolea. După porumb, toamna, prin octombrie, se seamănă grîul. În general nu s-au păstrat obiceiuri legate de practicile agricole. Era bine să se înceapă semănatul în orice zi, dar se preferau perioadele cu lună plină, ca să fie bobul mare¹⁸. Grîul se semăna prin octombrie sub brazdă. Primăvara se plivea grîul de scaieti și se adunau cocenii pe porumb. Pentru a nu bălți primăvara apa pe arătură, toamna se ara „cătrelă”, adică se brăzda pe mijlocul lotului, răsturnîndu-se brazdele spre mijloc, obținîndu-se în felul acesta o ridicătură a terenului, care făcea ca apa să se scurgă spre marginea terenului. Pentru cei ce plăteau Paștile, la Rusalii ieșea preotul la sălaș, pentru sfîntirea țarinei. Cînd bobul grîului era tare și spicul se încirliga, începea secerișul. Seceratul se făcea cu secera, snopii se așezau în „clăni” și erau lăsați pe hotar la uscat, după care se duceau la arie, pentru a fi treierați. Aria se făcea fie pe cîmp, fie în grădină. Se curăța locul bine de iarbă, se bătătoarea și se lipea cu lut, după care se lăsa să se usuce. În mijlocul ariei se bătea un par — „știombul” — de care se lega cu o funie un cai sau doi. Pe arie se punea snopii deslegați, în cercuri concentrice, cu spicele spre interior, peste care umblau caii. Caii, fără potcoave, se mînau într-o direcție, pînă ce, funia răsucindu-se pe știomb, ajungeau aproape de el, după care se mînau în direcție inversă pînă ce răsucea complet funia. Cînd spicele erau zdrobite complet, se greblau paie, iar grîul rămas pe arie se vîntura cu troaca pe o poneavă.

După grîu, locul se îngrășa toamna și în primăvara următoare se semăna porumb. Prin grîu, primăvara se semăna trifoi. Locul se lăsa apoi țelină 3—4 ani, în funcție de recolta de trifoi obținută. Cînd trifoiul nu era productiv, se spîrgea toamna locul și primăvara următoare se semăna porumb.

Alături de agricultură și în strînsă legătură cu ea s-a practicat creșterea animalelor. S-a practicat mai ales creșterea oilor. Astfel, comuna Bolvașnița, cu 478 gospodării, avea 1.065 bovine, 132 porcine, 356 cabaline și 3697 ovine¹⁹. Animalele se pășunau pe izlazul din preajma comunei, unde fiecare ținea cîte animale vroia. Satele aveau pășune și la munte, unde vara se pășunau vacile fără lapte, boii, caii și oile. Vacile cu lapte se pășunau pe izlazul comunal, iar seara erau aduse acasă. Boii și caii se pășunau pe munte în preajma Rusaliilor, separat

¹⁸ Inf. Boldea Zamfir, Vîrciorova, nr. 19.

¹⁹ Vezi nota 5.

de oi, iar pe la începutul lunii septembrie erau aduși acasă. După ce coborau în sat se pășunau pe izlazul comunal pînă la 14 octombrie, cînd se lăsau în țarină. Oile se pășunau primăvara pe izlaz cam pînă la 2—3 mai, cînd se măsurau. Măsuratul se făcea cu aproximativ 2—3 săptămîni înainte de urcatul la munte. Înainte de măsurat „se rup” miei de la ele și se adună seara toate la un loc. Oile sînt mulse bine de păcurar, iar a doua zi se scot la pășune, fiecare proprietar mulgîndu-și acum oile lui. Laptele se măsoară și în funcție de cantitatea pe care o avea se dădea brînză peste vară. Unitatea de măsură era „oca” (1,25 l). După o ocă de lapte se primeau 3 măsuri, adică 33 oci de brînză. Pe la sfîrșitul lui mai se scoteau oile la munte, unde se făceau stînilile. O stînă avea 2—3 ciopoare (un ciopor era format din 100—150 oi) îngrijite de un păcurar. Stînilile se formau din cîteva familii din sat (10—15) și aveau în jur de 300—350 „mătrice” (oi cu lapte). Pentru oile sterpe și miei se ridicau stîni separat.

Stîna se compune din clădirea în care stau păcurarii (stîna propriu-zisă) și staulul oilor. Stîna propriu-zisă se construiește din „bulvani” (bîrne de lemn) sau din piatră și se acoperă cu „prașchilă” (șindrila de brad). De obicei, stîna se construia de gospodarul cu cele mai multe oi sau de cineva care se angaja s-o facă. Plata pentru ridicarea stînii se făcea toamna, cînd coborau oile și erau duse pe ogorul celui ce-a construit-o, pentru a-l îngrășa. Oile se țineau în staul, care avea o strungă, de obicei acoperită, unde oile se mulgeau. La marginea staulului se construia o colibă de unde un păcurar păzea oile peste noapte. În stînă focul se făcea într-un colț, direct pe pămînt. De o parte și de alta a vetrei erau înfipte două crăcane peste care se trecea un „dul” de care se prindea căldarea. Din inventarul stînii făceau parte: ciubărul pentru păstratul și preparatul laptelui, căldarea de aramă pentru fier-tul laptelui, căldarea din „proihais” pentru mămăligă, găleata și cupa pentru mulsul oilor (cupa se pune deasupra găleții pentru a nu stropi cu lapte în timpul mulsului), strecurătoarea confecționată din țesătură de cîneșă mai rară, „fărălitoarea” pentru mestecatul laptelui sau a urdei.

Produsele se preparau la stînă. După ce laptele era strecurat în ciubăr se pune chîagul făcut din „rînză” de miel, sare și puțin rachiu (12 lingurițe la 70 l lapte). După închegare se taie în pătrățele și la un interval de vreo 15 minute se frămîntă bine cu mîinile, apoi se strînge pentru a se separa de zăr. Cașul strîns se taie în patru bucăți și se „zdrumică” într-o strecurătoare pusă deasupra ciubărului. Cașul zdrumicat se scurge, apoi se așează pe polițe la dospit. Cașul se prepară la stînă pentru fiecare proprietar din laptele care-i revine potrivit cantității ce o avusese la măsurat. Prepararea produselor la stînă se face de către „băcion”, care, pe lingă plata în bani, mai primea brînză și uneori și bucate. Alături de băcion și păcurari la stînă se mai găsea un „mînător” — un copil, care mîna oile la strungă, plătit în brînză sau în bani.

III. ARHITECTURA

Schimbările petrecute în ultimele două decenii și-au pus amprenta în primul rând asupra arhitecturii populare din această regiune. Casele vechi din lemn și piatră au fost înlocuite cu altele noi din cărămidă și care nu mai păstrează nici planul, nici organizarea interiorului celor pe care le-au înlocuit.

Primul aspect de care ne vom ocupa este cel al împrejmuirilor. Atît proprietatea intravilană cît și sălașul sînt împrejmuite. Împrejmuirile variază în funcție de locul unde să găsim și pot fi de lemn, de piatră sau de cărămidă. Înaintea celui de-al doilea război mondial predominau gardurile de lemn și piatră. Gardurile de lemn sînt de trei feluri: de spini, de calendre și de nuiete. Gardurile de spini sînt întîlnite la gospodăriile vechi din vatra satului (Vîrciorova și Ilova) și la sălașe. Ele sînt formate dintr-un șir de pari între care se împletesc spinii verzi. Aceste garduri necesită reparații în fiecare an, în sensul că trebuie înlocuiți parii și puși alți spini peste cei vechi.

Calendrele se întîlnesc numai la sălașe. Sînt formate dintr-un șir de pari fixați la 2—3 m distanță unul de altul, de care sînt prinse niște bile de lemn orizontale, la 0,20—0,30 m una de alta. Ele sînt identice cu răzlogii din Munții Apuseni.

Gardurile de nuiete sînt întîlnite atît la sălașe cît și la gospodăriile din sat. Pentru a rezista mai mult ele sînt acoperite cu paie sau cu spini. În afară de tipurile de împrejmui de mai sus se mai întîlnesc în sat și garduri de scîndură — „pălantul“.

Gardurile de piatră se pot vedea mai ales la gospodăriile din vatra satului și sînt construite din piatră de rîu legată cu mortar de pămînt. Caracteristica lor principală e grosimea relativ mare (peste 0,50 m), aceasta fiind determinată de materialul de construcție, care dă straturi orizontale neregulate pe care numai o anumită extensiune a zidului le poate echilibra.

Gardurile de cărămidă s-au generalizat după anul 1950 și se întîlnesc mai ales la gospodăriile din cadrul vetrei satului.

Intrarea în curte se face pe poartă. Cel mai vechi tip de poartă, care se mai găsește pe la sălașe, este „vragnița“: o poartă de calendre, prinsă de usciori cu împletituri de nuiete. Porțile cunosc două forme: una mai veche, la care se disting portița și poarta propriu-zisă (fig. 5), și alta mai nouă, la care portița dispăre, rămînînd numai poarta (fig. 6).

În cadrul gospodăriei, construcțiile sînt așezate în funcție de casă și se întîlnesc două cazuri tipice: a. cu casa așezată perpendicular pe uliță; b. casa așezată de-a lungul uliței. Primul tip este caracteristic construcțiilor ridicate înainte de 1950. Grajdul și șopruul sînt construite fie pe linia casei, dar mai spre fundul curții, fie paralel cu ulița. În

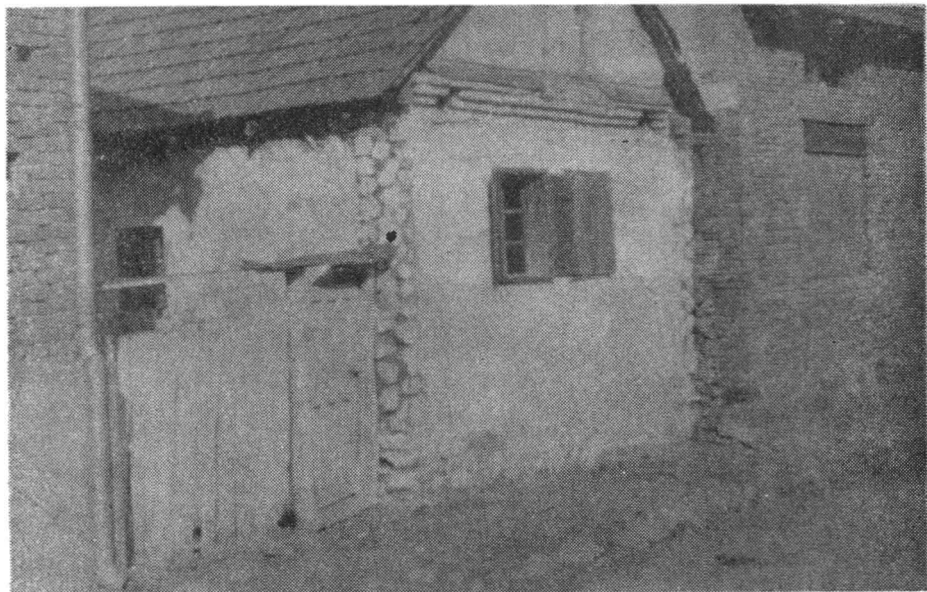

Fig. 5. Poartă și porțiță din Virciorova.

Fig. 6. Curte cu ocol închis din Valea Timișului.

cei de-al doilea caz, grajdul și șopruul sînt construite paralel cu casa, cam pe la mijlocul plațului.

Ca materiale de construcție s-au folosit lemnul, piatra și cărămida. Lemnul, care se găsea din belșug în pădurile din apropiere, în care fiecare membru al comunității avea drepturi²⁰, a fost folosit atît rotund (nefasonat) cît și cioplit în patru fețe. Esențele mai des folosite erau fagul și stejarul. Construcțiile se ridicau pe o fundație de piatră, în care, la casă, se amenaja pivnița. Peste fundație se așeza „bulvanul” (talpa construcției), o birnă de dimensiuni mari, lungimea ei fiind egală cu cea a construcției. Peste talpă se așezau birnele în straturi orizontale suprapuse după sistemul blockbau („îmbîrnate”), adică îmbinate după sistemul cheotorilor la capete. Peretele dinspre uliță are la mijloc un „tiștoc” (un stîlp vertical) în jișluitura căruia sînt introduse mucerile birnelor orizontale. De o parte și de alta a stîlpului se găsește cite o fereastră. Practicarea celor două ferestre în peretele dinspre uliță ridică probleme de stabilitate pentru porțiunea de perete dintre ele, din care cauză s-a introdus stîlpul vertical. Deasupra pereților se fixa „prăgarul” (cununa) pe care se așezau cîpriorii acoperișului.

Piatra, ca material de construcție, a fost folosită cea de rîu. Ca material de legătură între pietre se folosea pămîntul lutos, zidul ajungînd pînă la grosimea de 0,70 m.

Cărămida se folosește masiv după 1950. Ea este făcută în satele respective de către țigani sau se procură de la fabrică.

Ca o reminiscență a credinței vechi potrivit căreia orice construcție, pentru a dura, necesită un sacrificiu uman, credință ce a suferit de a lungul anilor un transfer de la jertfa umană la cea animală²¹, se păstrează obiceiul de a pune la fundație un cap de cocoș. Obiceiul și-a pierdut de mult semnificația magică, dar s-a păstrat dîndu-i-se diverse explicații: „că-i frumos să fie tăt vietate la casă”²² sau „c-așa-i bine”²³, fiind întreținut mai ales de meșterii zidari interesați în jefirea cocoșului, dat fiind faptul că restul îl mincau ei. Tot ca o reminiscență a acestei credințe e frica de zidirea umbrei. În timpul construirii unui zid atît meșterii cît și oamenii din jur se feresc ca umbra lor să ajungă acolo unde se construiește. Construcția casei e bine să înceapă luna. Cînd se termină o casă de construit în vîrfurile ei se pune o ramură verde, o sticlă de țuică și atîtea cirpe cîți meșteri zidari au lucrat. Țuica se consumă de către zidari, restul rămînînd pe casă²⁴.

Înainte de mutatul într-o casă nouă, trebuia făcută sfeștania de către preot. Cu această ocazie se alegea și patronul casei, un sfînt de ziua căruia proprietarii vor face praznic. În ziua praznicului, gazda își invită rudeniile și cunoscuții din sat sau din satele învecinate și după

²⁰ Vezi nota 18.

²¹ Antoniu Marchescu, *op. cit.*, p. 125.

²² Ion Taloș, *Riturile construcțiilor la români*, extras din „Folclor literar”, vol. II, Timișoara, 1968, p. 25.

²³ Inf. Cucuruz Nicolae, *Bolvașnița*, nr. 169.

²⁴ Inf. Nicolae Jumanca, *Bolvașnița*, nr. 76.

slujba religioasă face o masă, acasă. În aceste zile orice musafir e tratat cu mâncare și băutură.

Cea mai importantă construcție din gospodărie este casa. Cel mai vechi tip de casă este casa cu două încăperi, „focul” și „soba” (fig. 7). „Focul” este o încăpere fără ferestre, lipită pe jos²⁵. În colțul dinspre sobă, opus ușii de la intrare, se găsește vatra construită din cărămidă sau piatră de râu, lipită cu lut. Vatra are o înălțime mică (0,15—0,20 m) și ocupă un spațiu destul de mare, aproape 2 m². Pe ea se pregătea mîncarea, se cocea pîinea cu țestul și tot aici se găsea căldarea pentru pregătutul mîncării la porci. Deasupra vetrei se găsea coșul, un trunchi de piramidă din lemn sau cărămidă lipit cu lut, care apăra acoperișul de scînteii. În această încăpere se află scara pentru urcat în pod. Casa sau „soba” e o încăpere podită pe jos, dat fiind că sub ea se găsea pivnița. „Soba” are spre uliță două ferestre, iar în cazuri mai rare una spre curte. Aparatul de încălzit se găsește în colțul dinspre vatra din tindă. După spusele informatorilor, pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea aparatul de încălzit avea gura la vatra din tindă, fumul ieșind sub coș²⁶. Astăzi nu se mai păstrează asemenea cuptoare, ele fiind înlocuite cu „sporherturile”. În cele două colțuri dinspre uliță ale încăperii se găsesc două paturi. Aranjarea simetrică a interiorului în această zonă e o caracteristică, deoarece potrivit concepției locale „o casă cu un pat îi știrbă și-i stă rău”²⁷. În fața paturilor se găsește cîte o „laiță”, iar între acestea

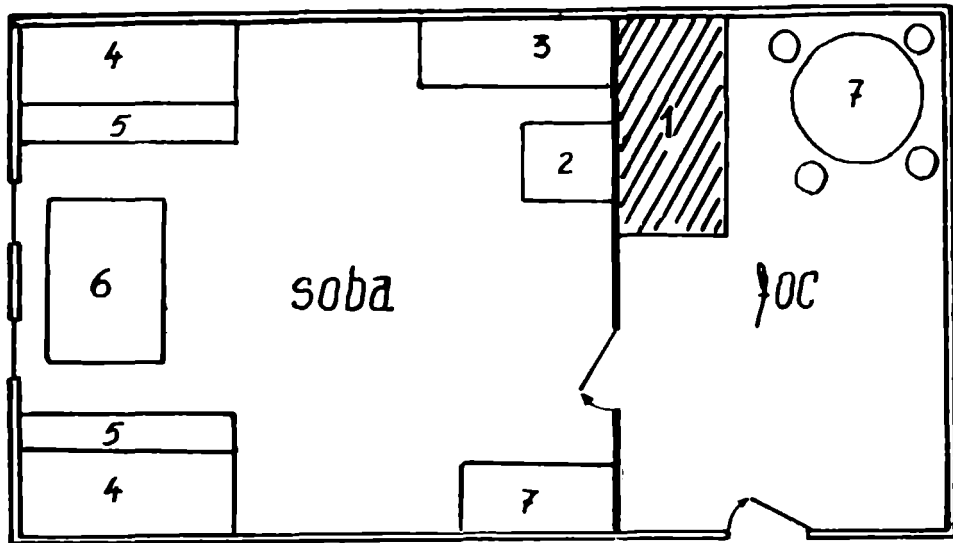

Fig. 7. Vîrciorova. Planul casei nr. 26.

1. Vatra liberă. 2. Sporhert. 3. Laiță. 4. Pat. 5. Laiță. 6. Masă. 7. Masă mică.

²⁵ Idem.

²⁶ Vezi nota 17.

²⁷ Inf. Trică Floarea, Valea Timișului, nr. 202.

masa, folosită numai la praznice. În trecut, deasupra paturilor se găsea „rudă” pe care se atârnavau „pricovițele” și „propoadele”. În colțul de lângă ușă se găsește o „stelajie” în care se păstrează vesela.

Alături de acest tip de casă se mai întâlnește și casa cu trei încăperi: „tinda”, „soba” și „cămară” (fig. 8). Organizarea interiorului tindei și sobei e identic cu cel descris mai sus. Cămară servește pentru păstrarea proviziilor, mai ales la gospodăriile care nu au sălaș. În unele cazuri cămară a fost transformată în încăpere de locuit.

Tipul cel mai nou de casă, care a luat o mare dezvoltare mai ales în ultimii ani, este casa de-a lungul drumului (fig. 9). Ridicăta chiar la uliță, casa ocupă toată lățimea plătului și are două camere spre uliță și una spre curte. Între camerele de la uliță și cea din curte se află un coridor, la capătul căruia e cămară. În continuarea camerei dinspre curte se găsește bucătăria de vară („conia”) și o încăpere care are funcțiile „focului” de la casele vechi și care de altfel are denumirea tot de „foc”. Mobilierul din camere e procurat de la oraș, vechiul mobilier păstrându-se în bucătăria de vară. În cadrul peretelui dinspre curte este amenajată poarta. Pentru a se putea construi acoperișul casei deasupra spațiului porții este fixat „ursul” — o bîrnă din lemn peste care se pune cununa acoperișului. Acoperișul acestui tip de casă a suferit o ușoară modificare. Acoperișul în două ape a camerelor de la uliță se întretaie cu acoperișul camerei din curte, dînd naștere acoperișului în unghi drept. Cele două fronturi ale acoperișului în două ape sînt zidite din cărămidă (fig. 10). Acoperișul camerei din curte este într-o apă, avînd coama sprijinită de peretele dinspre vecin. Pentru a

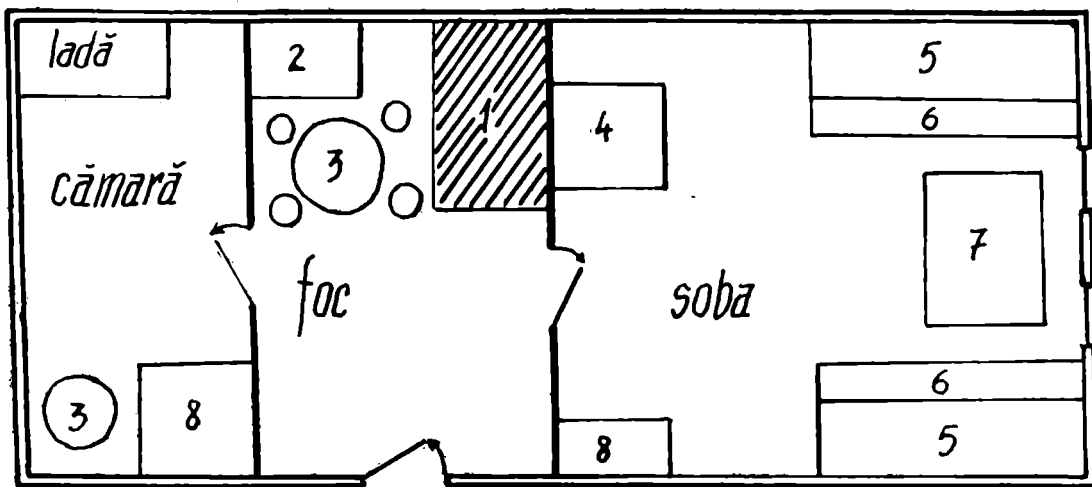

Fig. 8. Vircirova. Planul casei nr. 259.

1. Vatra liberă. 2. Ladă pentru făină. 3. Masa mică. 4. Șporhert. 5. Pat. 6. Laițe. 7. Masă. 8. Stelajie.

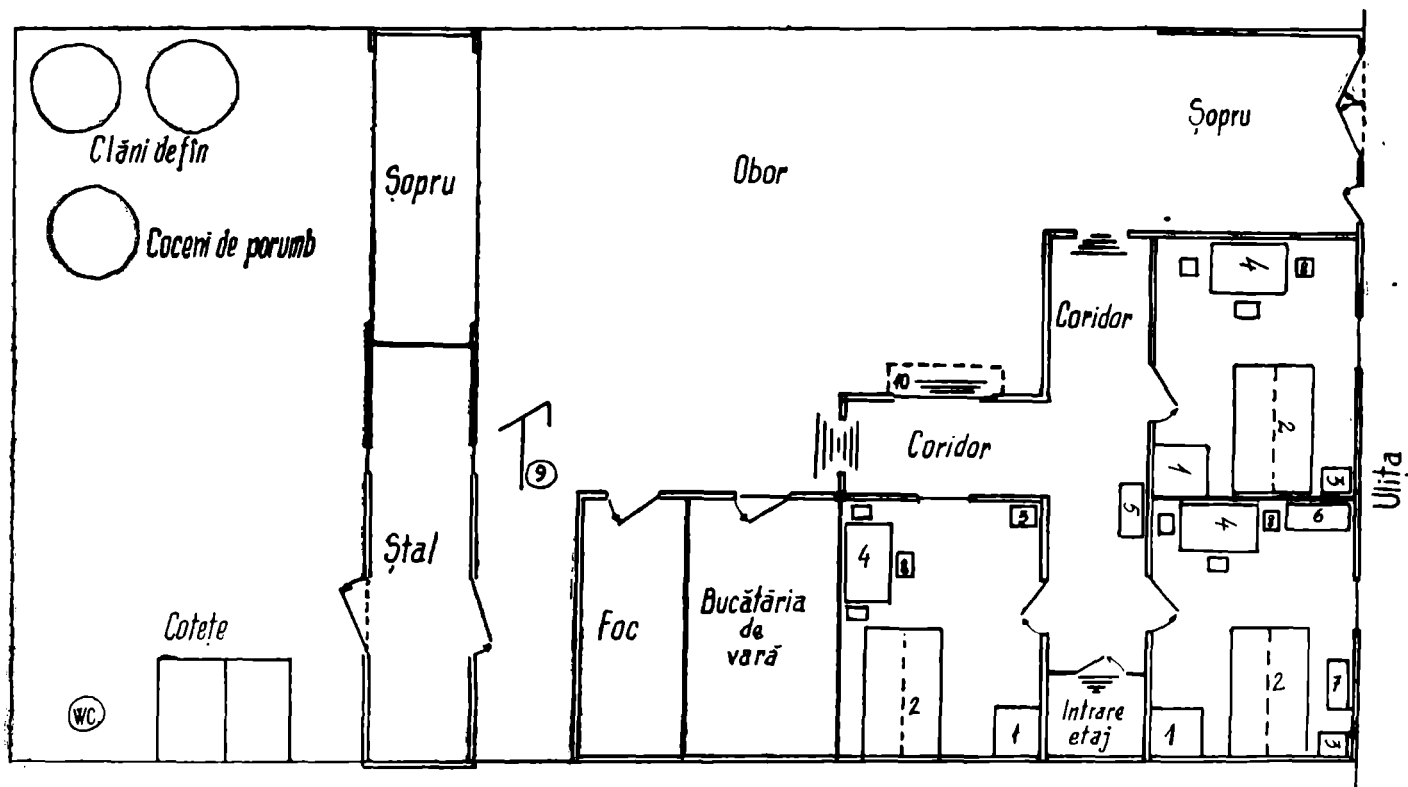

Fig. 9. Valea Timișului, Planul gospodăriei Vernichescu Zaharie.

1. Sobă, 2. Pat, 3. Noptieră, 4. Masă, 5. Frigider, 6. Dulap, 7. Mașină de cusut, 8. Scaune, 9. Fântină, 10. Intrare în pivniță.

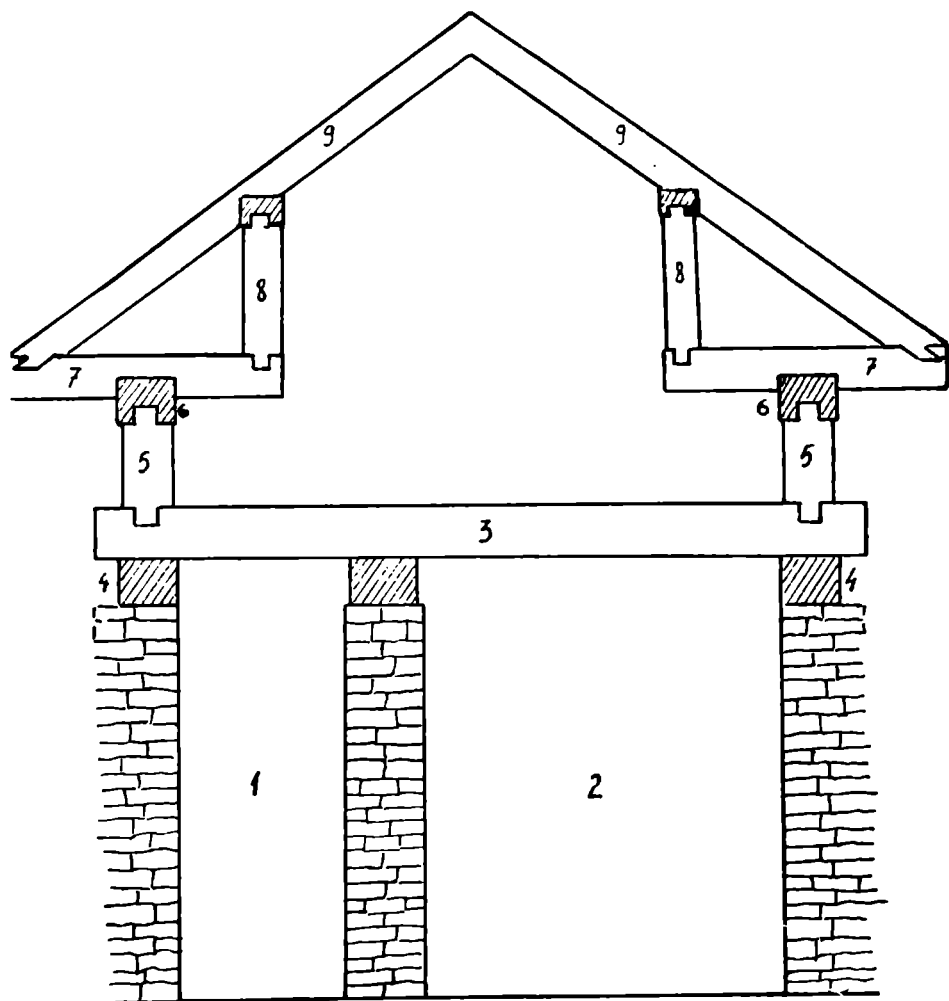

Fig. 10. Secțiune prin acoperișul unei case de-a lungul drumului.

1. Coridor. 2. Cameră. 3. Grinda casei. 4. Cunună. 5. Popi. 6. Cunună. 7. Grindă. 8. Popi. 9. Căpriori. 5, 7, 8. Război.

avea mai multă lumină casele au acoperișul cu ridicătură, adică de pe grinzile casei fixate pe cunună se ridică „popii” bucăți de lemn de 0,50—1 m înălțime peste care se fixează o a doua cunună. Pe aceasta din urmă se construiește scheletul acoperișului (fig. 10). Pentru a rezista greutateii țiglelor și a nu împiedica desfășurarea unor activități în podul casei, s-a construit „războiul”, un schelet de lemn compus din cea de a doua cunună și o grindă paralelă cu ea, pe care sînt fixate din metru

în metru grinzi de 2 m lungime, pe capătul cărora sînt puşi căpriorii (fig. 10). Pe la mijlocul căpriorului se găseşte o grindă care îi sprijină, susţinută de nişte popi mai mari. Acoperişul casei adăposteşte şi spaţiul porţii („şoprul“), din care se intră de obicei în pivniţă.

Acestea sînt cîteva aspecte constatate de noi în satele de pe cursul superior al văii Timişului, aspecte care în linii mari sînt caracteristice tuturor satelor româneşti din Transilvania, dar prezintă cîteva particularităţi tributare condiţiilor istorice specifice în care s-au dezvoltat aceste aşezări.

IOAN NISTOR — IOAN TOŞA